

Idrijski rudnik.

Ob štiristoletnici njegove najdbe.

Spisal Jos. C. Oblak.

Blizu meje med Goriškim in Kranjskim, na notranjski zemlji, v globoki kotlasti dolini v podnožju visokih planin leži mesto Idrija, ki je vzpričo bogatih rudnikov živega srebra znano po vsem svetu. Strmo se vzpenja v nebo na vzhodni strani idrijske kotline Magdalenska gora, Kobalove planine na severovzhodni, Struške gore s svojimi izrastki pa na jugozahodni strani. V okrilje teh gora, katerih višina se vzdiga do 900 m, je stisnjeno — kakih 330 m nad morjem — mestece Idrija.

Ob obeh bregovih potoka Nikove, ki se izliva na vzhodnem koncu mesta v Idrijco, se slikovito vrste bele hišice, raztresene nekaj po dolini, nekaj pa po bližnji brežini, med zelenimi vrtiči. — Kaj ljubek pogled se nam odpre na prijazno mesto s kake višine. Oglejmo si je nekoliko natančneje!

Skoro sredi mesta se vzdiguje, viden že od daleč od vseh strani, mogočni zvonik lepe mestne župne cerkve sv. Barbare. Na majhnem holmcu stoji častitljivi stari grad, nekdanj imenovan »Gewerkenegg«, sezidan v podobi četverokotnika v dve nadstropji, z dvoriščem v sredi in s stolpi na treh straneh. Zgradili so ga l. 1531., da bi bil Idrijčanom v bran in zavetje proti Benečanom in Turkom, ki so tačas, kakor je znano, često napadali naše dežele; zdaj so v njem nameščeni rudarski in drugi uradi, pa tudi shrambe za živo srebro in cinober.

V podnožju Rožnega hriba čepi najstarejša mestna cerkvena, sv. Trojice, raz vrh zelenega hriba (412 m) pa zre prijazno doli na mesto cerkvena sv. Antona. Južno stran mesta opasujejo rudarska poslopja; tukaj je tudi vhod v rudnik, po katerem je zaslovela Idrija.

Letos je minilo 400 let, odkar se je našel ta vir bogastva.

Kako vse drugače je bilo v tej dolini, kjer je posejanih zdaj na stotine hiš, kjer zdaj živi in trpi na tisoče ljudi — pred štirimi stoletji! Temni, prastari gozdovi so pokrivali to pokrajino; divje zveri so se klatile po neprodirnih hostah, in le kak ubožen ogljar se je v njih ustanovil ter si postavil borno leseno kočico — sicer pa ni bivala tod živa duša. A dandanes je v tem pred 400 leti tako zapuščenem in divjem kraju velika naselbina — slavno rudarsko mesto

Idrija s 5000 prebivalci, izmed njih 1200 delavcev — mesto, ki je za Ljubljano največje na Kranjskem, in ki je dalo slovenski domovini že toliko odličnih mož. Kajti Idrija je rojstno mesto dveh škofov, Kavčiča in slavnega slovenskega mecenata Wolfa, rastlino-slovca Hladnika, ministra grofa Inzaghija, skladatelja Fajgelja i. dr. Tudi Karel Dežman je bil Idrijčan.

Leta 1497. — tako pripoveduje Valvasor v »Slavi vojvodine Kranjske« — je našel po naključju neki kmet, čigar ime nam ni znano, živosrebrni rudnik.¹⁾ — Bil je škafar ter je baje imel svojo kočo blizu kraja, kjer stoji zdaj cerkev sv. Trojice. Ko je bil nekega dne pripravil svojo leseno robo, da jo ponese drugi dan na prodaj v Škofjo Loko, je videl, da ena posoda pušča; nesel jo je k studenčku, ki je izviral blizu njegove kočice, češ, da se zamoči, in jo pustil tam čez noč. Drugi dan je prišel po-njo, pa posoda je bila silno težka. Ko je pogledal vanjo, je videl, da se na dnu leskeče nekaj srebrnkastega; odlil je nekoliko vode, in na dnu je ostala neka tekoča srebrnkasta stvar, katere naš škafar ni poznal; bilo je živo srebro, ki se je bilo po noči nateklo z vodo vred v posodo ter ostalo vzpričo svoje teže na dnu. Zdaj pa hajdi z njim v Škofjo Loko k zlatarju!

Silno radoveden je bil v Škofji Loki zlatar, kje je dobil mož to kovino, ter vsekakor je hotel to zvedeti od kmeta; seveda je on dobro vedel, da je to dragocena kovina, živo srebro — kateremu je bila tačas slučajno padla v Italiji cena za tretjino. Toda navzlic vsemu pozvedovanju ni mogel od kmeta ničesar zvedeti, kajti ta je lepo molčal o tem in se delal nevednega. Ko je dobil za srebro svoj denar, je odšel proti domu.

Med potjo pa se mu je pridružil — kakor poroča Valvasor — »Landsknecht Canzian Anderlein«; temu človeku se je posrečilo, da je izvabil iz kmeta, kje da je dobil živo srebro; škafar mu je zaupal in mu povedal ves prigodek ter mu tudi pokazal kraj, kjer je zamakal posodo. — Anderlein je kmalu najel nekaj delavcev ter začel kopati. S tem je bil storjen začetek idrijskemu rudniku, o katerem se je kmalu razširil glas daleč po svetu.

Toda iz početka ni šlo delo nič kaj od rok; manjkalo je zlasti potrebnega denarja, manjkalo potrebne vednosti v rudarstvu. Že l. 1504. je prevzela podjetje neka družba, kateri na čelu je bil neki Valentin Kutler, in katera je nadaljevala delo na ravnem. Pa tudi Kutlerjevi družbi od začetka sreča ni bila posebnost mila; po nobenem rovu niso mogli priti do rude in zato so pričeli kopati navpik v

¹⁾ Goriški zgodovinar Bavčar meni, da je bilo to l. 1490.

globino. Dolgo, dolgo niso mogli zaslediti živosrebrne žile, tako da je Kutler že popolnoma obupal ter mislil, da je rudnika konec; denarja mu je že bilo zmanjkalo, in bal se je, da mu delavci ne ustavijo dela ter siloma poterjajo mezdo, katere jim že davno ni redno izplačeval. Skoro 400 metrov na globoko so bili že prevrtali rudarji brezuspešno, kar prikopljejo dne 22. junija leta 1508. — ravno na god sv. Ahacija — do bogate rudne žile. Velikansko veselje je navdalo vse delavce; pustili so delo ter hiteli h Kutlerju, da mu naznanijo svojo srečo. Kutlerjeva žena, ko je začula krik in vrišč, je mislila, da so rudarji ostavili delo ter prišli terjat zasluženega plačila; strgala je raz sebe zlato verižico ter jo vrgla delavcem — zadnjo dragotino, ki ji je bila še preostala — ter jih je rotila in prosila, naj prizaneso njej, možu in njenim otrokom. Kdo more torej popisati njeno veselje, ko zdajci zve, kaj je vzrok velikemu hrupu.

To je bil znamenit dogodek v zgodovini idrijskega rudnika, in v spomin na ta dan so imenovali to jamo »jamo sv. Ahacija«. Papež v Rimu je na prošnjo Kutlerjevo dovolil, da se obhaja vsako leto na dan sv. Ahacija veličastna procesija kakor ob sv. Rešnjem telesu. In s koliko slovesnostjo se vrši še dandanes vsako leto 22. junija ta procesija! Ob vseh cestah so naslonjene veje, vsa okna ozaljšana s cveticami in razsvetljena; z rudarsko godbo na čelu korakajo za izprevodom v prazničnih oblekah vsi uradniki in dostojanstveniki, veterani in rudniški delavci.

Cesar Maksimilijan I. je na prošnjo Kutlerjevo njegovi družbi potrdil pravico do rudnika, a sebi pridržal pravico, da sme začeti na svojo roko rudarsko podjetje; zahteval je ob enem desetino od izkopanega živega srebra. —

Idrijski rudnik je hitro zaslovel daleč po svetu; od vseh krajev so vrel rudarji v Idrijo ter se naselili tu, največ seveda iz bližnje okolice, zlasti pa Tolminci, ki so bili prvi rudarji. 688.

Cesar Maksimilijan je potrdil še eno rudarsko društvo, pri katerem so bili Gabrijel grof Ortenburški, kardinal Khlesl, Hans pl. Turjaški, Sigmund pl. Ditrichstein i. dr.; pozneje (po l. 1508.) je pristopil k njim tudi ljubljanski škof Krištof, kakor pripoveduje Hicinger, in razen teh podjetnikov se omenja še Salcburžan Fr. Kaiser.

L. 1509., za prve beneške vojne, so Benečani osvojili Idrijo ter se polastili rudnika; na povelje cesarjevo sta jih tedaj prepodila stotnik Erik, vojvoda brunšviški, in ljubljanski škof Krištof.

To leto je pričel tudi deželni knez cesar Maksimilijan na svojo roko kopati tako zvani »knežji rudnik«. S tem se je rudarstvo v Idriji zelo povzdignilo.

Dve leti potem, ko sta bila Erik Brunšviški in škof Krištof srečno pregnala Benečane, je zadela idrijski rudnik velika nesreča. L. 1511. je bil po vsem Kranjskem močan potres, ki je bil zlasti za Idrijo usoden. Velik del hriba na vzhodni strani Kobalovih planin se je utrgal vzpričo potresa, in velike skale so se zvalile v Idrijo ter jo zajezile; voda je silno narasla ter silila v jame; segala je prav do kraja, kjer stoji sedaj kapelica sv. Ivana Nepomuka, to je blizu gradu pri mostu. Ko so ljudje po okolici zvedeli o tej nesreči, so od vseh strani prihiteli na pomoč; kopali so — bilo jih je nad 500 — noč in dan, da bi odprli vodi pot. Srečno so prekopali jez, ki ga je tudi voda sama pomagala predreti, in tako so rešili Idrijo. V spomin na to veliko, a srečno odvrnjeno nevarnost so sezidali hvaležni Idrijci zgoraj omenjeno kapelico.

Da so sčasoma nastali prepiri med posameznimi rudarskimi podjetniki, kaže to, da je nastavljal cesar Maksimilijan l. 1514. prvega rudniškega sodnika, Viljema Neumanna, s pooblastilom, da čuva pravice posameznih deležnikov in podjetnikov, razsoja nastale prepire, in da pobira cesarski davek. —

L. 1520. so pričeli izdelovati jamo sv. Katarine, in cesar Ferdinand I., ki je nastopil vladu po smrti Maksimilijana, je pričel l. 1523. kopati jamo sv. Jurja. — Ko je imel grof Gabrijel Salamanca (1527 do 1540) v najemu goriško grofijo, si je pridobil tudi delež pri idrijskem rudniku ter ga marljivo izkoriščal.

Kakor vidimo, je bilo v Idriji ob tem času že polno rudarskih podjetij, a rudarstvu to ni bilo v prid in napredek, ampak celo v kvar.

Za vlade cesarja Ferdinanda so napadali, kakor je znano, še vedno Turki slovenske dežele, in ker so vznemirjajoče vesti prihajale tudi v Idrijo, ki je bila malo po beneški osvojitvi okusila vojno bedo, tedaj so sklenili rudniški podjetniki, da sezidajo grad; začeli so ga graditi l. 1520. in ga dogradili l. 1531. ter mu nadeli ime »Gewer-
682.kenegg« t. j. »Rudniški grad«. Sicer ga jim, hvala Bogu, ni bilo treba rabiti, za kar je bil namenjen, a ni dosti manjkalo, in rabili bi ga bili. Nekaj desetletij pozneje, namreč l. 1559. so pridrli Turki v Logatec, in kakor pripoveduje pravljica, ki še živi med narodom, so bili dospeli že »na gore« blizu cerkve sv. Magdalene. Zgodilo pa se je čudo. Turški paša se je norčeval ter dejal, da bode njegov konj še tisti

dan zobal oves iz predpasnika sv. Magdalene. Turkom so se na te besede jela udirati tla . . .

V istem letu kakor »Gewerkenegg« so dožidali tudi prvo idrijsko cerkev, sv. Trojice. V začetku so morali hoditi idrijski rudarji k službi božji k »Fari« ali v Spodnjo Idrijo; skoraj uro hoda je bilo do tja, in po zimi je bila pot zelo slaba in težavna vzpričo plazov. Do l. 1522. so hodili idrijski rudarji k maši v Spodnjo Idrijo; to leto pa je dobila tudi »Idria mineralis« svojega kaplana — nekega Jerneja Singerja, pozneje župnika v Gradu (Bledu). Le-ta je opravljal službo božjo v mali kapelici, od l. 1531. pa, ko je bila dovršena prepotrebna cerkev sv. Trojice, v tej novi cerkvi.

Pozneje so hodili opravljat službo božjo v Idrijo tudi kapucini od Sv. Križa v Vipavski dolini, kjer jim je l. 1643. Friderik grof Attems poleg svojega gradu sezidal samostan. — Sedemnajstkrat na leto so priromali čez Črni vrh v Idrijo maševat in sicer v adventu in v postu. Zato so jim dajali Idrijčani drv, kolikor so jih potrebovali. V cerkvenem oziru je pripadala idrijska kaplanija do polovice 18. stoletja k oglejskemu patrijarhatu, v političnem pa sploh vse povirje Idrijce pod gosposčino tolminsko.

L. 1532. je zadela nova nesreča Idrijo; nad 70 delavcev je bilo to leto podsutih, nekaj vzpričo neprevidnega in brezskrbnega ravnanja delavcev samih, nekaj pa vzpričo nevednosti in nespretnosti rudarskih nadzornikov. Še zdaj se imenuje oni kraj, kjer se je zgodila velika nesreča, »mrtvaška jama« (Todtenteufe).

Cesar Ferdinand I. je ustanovil l. 1553. za stare in onemogle rudarje državno bolnišnico; dal je tudi idrijskim rudarjem pravico, da snejo govejo živino pasti po cesarskih gozdovih, kjer je ne nadleguje živosrebrna para, ki je živini kakor ljudem zelo škodljiva. — Toda te in druge enake ljudomile naredbe so se sčasoma zopet odpravile; položaj idrijskih rudarjev se je vedno hujšal, in v Idriji sta se polagoma udomačili siromaštvo in beda in se še do današnjega dne nista do cela izselili . . .

Ferdinand I. je izdal tudi poseben gozdni red, po katerem so bili gozdovi idrijske, vipavske in svetokriške grajščine odmenjeni idrijskemu rudniku in še dvema drugima rudnikoma (od l. 1759.—1877. tudi Trnovski les). Saj so pa tudi veliko lesa potrebovali za podpore v rovih, katerih je nastalo sčasoma vse polno z različnimi imeni, in pa za kurjavo pri pridelovanju živega srebra, katerega se samočistega, tekočega v naravi nahaja jako malo. Pridelovanje pa je bilo v začetku zelo primitivno. Raznotere živosrebrne rude, pomešane z drvi, so na-

grmadili na velik kup, katerega so zakrili z zemljo in potem podkurili ter pustili toliko časa, da se je ohladil; tekoče živo srebro so potem polovili v usnjate vreče. — Dandanes se žgo obdelane in razločene rude v pečeh, ki so osnovane po najnovejših izumkih in najboljših pripomočkih.

Nisem si zastavil zadače, da popišem, kako so nekdaj topili in pražili rudo, kako so se te priprave v teku stoletij izboljševale, pa tudi včasih nazadovale in zopet izboljšale, kake poskuse so delali posamezni odlični veščaki, a kdor se zanima za vse to, temu gotovo dobro dojde imenitna Hacquetova knjiga »Physikalische Erdbeschreibung« iz prejšnjega stoletja. —

Nova doba je napočila Idriji in njenim rudnikom, ko je nastopil po smrti Ferdinanda I. vlado v notranjeavstrijskih deželah njegov sin Karol. Le-ta je izprevidel, zakaj da ne uspeva rudarstvo v Idriji tako, kakor bi moralo; bilo je namreč preveč rudarskih podjetij, in ne le, da so pogosto nastali med njimi prepiri, ampak zabredla so tudi vzpričo nezdrave konkurence v dolgove ter niso mogla niti redno plačevati delavcev, niti davka cesarju, in često so morala prositi denarne podpore. Vsa ta razkosana podjetja je bilo treba po Karolovih mislih združiti v eni roki v eno podjetje, in zato se je začel nadvojvoda pogajati z rudarskimi družbami za kup; res je do l. 1580. dobil v svojo last vse idrijske rudnike, in avstrijski vladarji so jih pridržali do današnjega dne.

Po svojem rudarskem sodniku Khiselnu je Karol preosnoval rudnik po tedanji rudarski znanosti ter izdal poseben rudarski red. Po tej preosnovi ni smel nihče kopati živega srebra v obsegu nekdanjega grajščinskega posestva, nego edini rudniški urad v Idriji, in ta naredba ima po nekoliko še danes moč in veljavo; potem je nastavil poleg rudniškega sodnika še oskrbnika in knjigovodjo (za nadvojvode Karola imenujejo viri kot rudniškega oskrbnika nekega Urbana Ainkhurna).

S temi ukrepi Karolovimi se je v Idriji marsikaj izboljšalo; red in npravnost sta se utrdila med delavci, pa tudi rudarstvo se je močno povzdignilo ter prinašalo veliko več dobička. Po Karolovi skrbi so tudi rude začeli topiti po umnejšem načinu ter kopati novo — »Barbarino jamo«.

Nadvojvoda Karol je tudi ločil Idrijo od tolminske grofovine, kateri je dotlej politično pripadala. In ko je dobil l. 1626. — tačas je že vladal Karolov naslednik Ferdinand II. — tolminsko gosposčino baron Brenner, se je moral zavezati, da bodo njegovi podložniki vedno

pripravljeni za tovorjenje, kadar bo to zahteval idrijski oskrbnik. Tovorili pa so po »stari cesti« na Vrhniko, dokler ni stekla železnica med Ljubljano in Trstom. — Omenil sem že, da so bili Tolminci prvi rudokopi, in še l. 1786. je prosil tolminski grof cesarja Jožefa, naj oprostí vojaščine vse one Tolmince, ki bodo stalno nameščeni kot delavci v Idriji; prošnja je bila uslišana. —

Ferdinand II. je tudi dal Idriji svojo gosposko, vodstvo urbarija in civilno sodišče. Tačas je Idrija tudi najbrže dobila mestne pravice.

Znano je, da je bil Ferdinand II. hud nasprotnik Lutrove vere; le-ta se je bila že za njegovega prednika razširila po vseh avstrijskih deželah ter tudi zalezla med idrijske rudarje, katerim je hodil pridigovat neki Janez Tulščak iz Ljubljane. Ljubljanski škof Tomaž Hren, goreči antireformator kranjski, je vložil tudi v Idriji l. 1628. dne 22. junija temeljni kamen novi cerkvi sv. Barbare, katero so pozneje (1636—1638) še razširili in obzidali. —

Med tem pa je tudi rudnik napredoval in vedno lepše uspeval tudi za Ferdinandovih naslednikov. Prinašal je avstrijskim vladarjem ogromno denarja; »eine rechte Schatzgrube« ga zategadelj imenuje Valvasor, ki je tačas živel ter Idriji posvetil v znanem svojem delu nekaj poglavij. Iz Valvasorjevega nemškega in iz latinskega opisa dr. Browna in dr. Popeja je razvidno, v kakšnem položaju je bil idrijski rudnik v 17. stoletju za Leopolda I., in koliko je imela od njega dohodkov država; oskrbnik je bil tačas Gašpar pl. Lichtenthurm in pozneje Wolff Sigmund pl. Rinbach.

Marija Terezija, ki je materinski skrbela za blaginjo avstrijskih narodov, je tudi za Idrijo marsikaj dobrega storila; sezidati je dala med drugim tudi gledališče, ki je izmed najstarejših v Avstriji. Tudi je podelila Idriji kriminalno sodišče (1779. l.) za svoj okraj. Zelo so se bili namreč pomnožili tatovi, ki so kradli rudo, in med njimi je bilo zlasti mnogo tolminskih podložnikov. Ker pa tolminsko sodišče tatov ni kaznovalo s primerno strogostjo — »ohne Zweifel in der guten Absicht, keine Unterthanen zu verlieren noch sie ausser Stande zu setzen ihre pflichtmässige Steuer zu entrichten«¹⁾ — zato so Tolmincem vzeli sodno pravico v Idriji. Novo rudarsko sodišče je res štiri tatove obsodilo na smrt ter jih zunaj mesta dalo obesiti v strašilo drugim. In to je neki tudi pomagalo. —

Za Marije Terezije in Jožefa II. se je tudi v cerkvenem oziru v Idriji marsikaj izpremenilo. L. 1751. je odpravil papež Benedikt XIV. oglejski patrijarhat, h kateremu je pripadala tudi Idrija; tedaj je prišla

¹⁾ Hoff »Gemälde aus Illyrien«.

Idrija pod goriško nadškofijo, in goriški nadškof Mihael grof Attems je l. 1752. sam posvetil cerkev sv. Trojice ter pri tej priliki povzdignil idrijsko kaplanijo do samostojne župnije, ki je bila neposredno podložna goriškemu ordinarijatu, toda samo do l. 1792; kajti to leto so pridružili obe Idriji ljubljanski vladikovini. L. 1817. pa je ljubljanski škof Avguštin Gruber poveličal Idrijo v dekanijo. — Za Marije Terezije in Jožefa II. so se začeli Idrijci pogajati radi ustanovitve potrebnega novega pokopališča, a pri tem so se pojavila razna nasprotstva. V začetku so pokopavali okoli cerkve sv. Trojice, ko se je pa prebivalstvo bolj in bolj pomnožilo — samih delavcev brez vseh drugih stanovnikov je bilo l. 1747. že 450 — so začeli pokopavati tudi okolo župne cerkve sv. Barbare; dostojanstvenike in imenitno rudniško gospodo pa so za mezdo polagali tudi v cerkveno rakev. Razen tega je bilo že leta 1719. posebno pokopališče s kapelico sv. križa zunaj mesta.

Pri vsem tem je bilo bolj in bolj potreba novega prostornega pokopališča. Nekateri so menili, naj se pokopališče s kapelico sv. križa ob bregu Idrijce razširi; toda temu predlogu sta se uprla slavni botanik in zdravnik Scopoli in idrijski župnik ter nasvetovala, naj se preloži pokopališče na zemljišče rudniškega predstojnika; le-ta pa zopet s tem nasvetom ni bil nikakor zadovoljen in se je odločno protivil. Naposled so razširili pokopališče pri kapelici sv. križa, kapelico samo pa so l. 1781. pa načrtu Bernarda Schäberja, tedanjega rudniškega oskrbnika, prezidali v lepo cerkev. — Župnik, kateremu se je za malo zdelo, da ni prodril njegov predlog, ni hotel blagosloviti novega pokopališča, in morali so pozvati družega duhovnika iz goriške nadškofije. Kostí iz grobov pri mestni župni cerkvi pa so izkopali šele l. 1883. ter jih prenesli na novo grobišče. — Ker je silila voda v grobove novega pokopališča ob bregu Idrijce — bili so namreč pod gladino Idrijce — so l. 1890. nasuli grobišče za 1 m. — Leta 1891. so cerkev sv. Trojice vzdignili in popravili. —

Marija Terezija je ustanovila v Idriji »glavno šolo« s tremi razredi; njen naslednik Jožef II. pa je podaril Idrijcem celo nižjo tri-razredno gimnazijo, kateri pa ni bilo usojeno dolgo življenje, namreč samo od ustanovitve l. 1784. pa do l. 1797. —

Toda tudi nesreča ni mirovala za vlade ljudomile in Idriji naklonjene cesarice; l. 1766. so se vneli plini v rudniku, in pri tem se je ponesrečilo mnogo delavcev. —

V dobi koalicijskih vojen so Idrijo nekolikrat osvojili Francozi. General Bernadotte je prihrumel l. 1797. v mesto ter je zasedel; pri

tej priliki so Francozi v naglici odpeljali 1500 centov živega srebra in 420 centov cinobra. Dobro je bilo, da so se že naslednje leto umaknile francoske čete iz kranjske dežele. — V drugič so zasedli Francozi Idrijo l. 1805. ter ostali tam 3 mesece. —

Ni nesreče brez sreče; ta resnica je obveljala tudi v Idriji. Razkrila nam je neko doslej neznano rudo. Od dne 14.—15. marcija 1803. leta je razsajal v rudniku ogenj tako, da so morali jame potopiti; ko pa so požar udušili, so zasledili rudnino, sestajajočo iz 949 delov oglenca in 51 delov vodenca, in nadeli so ji ime idrialit ali požarovec (Branderz). —

Ko je moral cesar Frančišek I. po dunajskem miru dne 14. oktobra l. 1809. izročiti Napoleonu Primorko, večino Kranjskega, del Koroškega in Hrvaškega, in je te dežele združil Napoleon v kraljevino Ilirijo, z glavnim mestom ljubljanskim, tedaj je prišel idrijski rudnik v tretjič v last Francozov. Ta čas se je zbralo (dne 16. oktobra leta 1809.) iz okolice okolu 800 oboroženih kmetov ter napadlo francoskega rudniškega oskrbnika Toulona; ujeli so ga ter zaprli. — Napoleon je daroval idrijski rudnik redu zlatega runa; le-ta je nastavljal za rudniškega vrhovnega poglavarja M. Galoisa.

Ko pa so l. 1813. pregnali cesarski vojaki Francoze iz kranjske dežele, je tudi Idrija zopet prišla pod avstrijsko oblast. —

Cesar Frančišek I. je odpravil veliko nepraviliko, ki je bila zelo v kvar idrijskemu rudniku. Cesar Jožef II. se je bil namreč zavezal l. 1785. (in za njim Leopold II. 1791. l.), da bode pošiljal na Španko na leto po 12000 centov živega srebra. Pričelo se je pač živahno gibanje v idrijskem rudniku, a hoteč dobiti v naglici veliko množino živega srebra, so vedno le zasledovali bogate žile; to brezobzirno izkoriščanje je škodovalo rudniku samemu, in zato je omenjeno pogodbo uničil, kakor smo že povedali, Frančišek I. Le-ta je tudi l. 1816. posetil Idrijo in tri leta pozneje njegov sin prestolonaslednik. Razumeje se, da so oba vesela dogodka Idrijčanje praznovali s primerno slovesnostjo.

L. 1837. je zadela rudnik velika nesreča; voda je pridrla v Terezijino jamo. S parnim strojem so spravili vodo šele v naslednjem letu iz rudnika. Toda voda se ni dala nič več popolnoma zaježiti, in še dandanes jo na ta način spravljajo iz rudnika.

Komaj devet let pozneje — l. 1846. od 2. do 3. novembra po noči — je nastal v rudniku strahovit ogenj. Žalostno je čitati poročila o tej grozni nesreči; vsi oni, ki so nemudoma prihiteli na pomoč v rudniku poslujočim delavcem, so našli smrt. Neizrečena groza je zavladovala po celem mestu. Sedemnajst ljudi, med njimi en uradnik, trije

načelniki in trinajst delavcev se je zadušilo v jami. Na pokopališču še vidiš piramido iz ulitega železa, na kateri je čitati imena nesrečnih žrtev iz l. 1846.

Učiteljska pripravnica, ustanovljena v Idriji za vlade sedanjega presvetlega vladarja l. 1853., se je obdržala samo do l. 1866, a marsikaterega Idrijčana je obvarovala usode siromašnega rudarja, ki bi mu bila sicer neizogibna.

L. 1883 je posetil cesar sam Idrijo. Mesto, kateremu je sicer udarjen pečat bede in siromaštva, se je za ta veseli dan kar najbolj okrasilo ter praznično opravilo, in navdušeno so pozdravljali tedaj blede idrijski rudarji presvetlega vladarja; saj baš od tega vladarja, čigar ljudomilost in modrost sta se že tolikrat sijajno izkazali, tudi oni pričakujejo, da se jim z njegovo pomočjo skoraj izboljša bedni položaj . . .

L. 1880. je bilo minilo dvesto let, odkar je idrijski rudnik v rokah avstrijskih vladarjev, prav letos pa je minilo štiristo let, odkar je bil sploh najden. —

To je na kratko očrtana zgodovina slavnega idrijskega rudnika in mesta Idrije; mnogo veselih dogodkov bereš v njej, še več je bridkih in žalostnih. Prav izza zadnjih dni smo zvedeli žalostno novico, da se je v okrožju Golice — potoka v Idriji — zopet pojavila nesrečna vročinska bolezen, ki se je bila pred par leti ugnezdila v nesrečnem mestu ter tako okrutno razsajala; a že dalje časa je navidezno mirovala . . .

Štiristo let! — koliko milijonov so že pač vrgle velikanske množine živega srebra, ki so ga v tem času dvignili iz idrijskega rudnika od njegovega početka pa do današnjega dne! Številke iz posameznih stoletij naj govore!

L. 1555. so izkopali od 29. junija pa do 14. novembra, torej v treh in pol mesecih, 703 cente živega srebra. Funt se je prodajal tedaj po 6—7 gld., in znano je, da so leta 1566. kupili avgsburški trgovci — David Hang, Iv. Langenauer i. dt. — 5000 centov živega srebra za 350.000 gld.

Valvasor poroča, da je dal idrijski rudnik cesarju 1661. leta 204.675 funtov, 1662. l. 234.678 funtov in 1663. l. 255.981 funtov živega srebra.

L. 1778. se je pridelalo, kakor poroča Hacquet, 2000 centov živega srebra, bilo bi se ga pa prav lahko tudi 3000 centov, ne da bi se s tem kaj škodovalo rudniku.

Ob koncu 18. stoletja se je pridelavalo do 6000 metrskih centov na leto, pozneje samo po 1700, a od l. 1867. vedno več in 1895. leta 8000 metrskih centov.

Res, da stane tudi državo vzdrževanje idrijskega rudnika mnogo denarja, pa navzlic ogromnim, vedno se množočim stroškom ji vrže vendar lepe denarce.

In idrijskega rudnika ne bo še z lepa konec, še je zaloge za nekaj stoletij. Bog daj le — to je naše iskreno voščilo ob tej imenitni obletnici — da živosrebrni rudnik, ki je državi že od nekdanj neizčrpen vir dohodkov, skoro postane tudi bednim rudarjem vir gmotnega poboljška in trajne blagovitosti!

Gledališka pisma.

Piše dr. Fr. Zbašnik.

II.

Vsakega gledališča obstoj in napredek sta zavisna zlasti od dveh faktorjev: od dobrega, srečno izbranega repertoarja in pa od spretnega igralskega osobja.

Repertoar provincijskim gledališčem pogoditi ni kaj lahko; seveda so gledališča v velikih mestih v tem pogledu na boljšem, saj vsako izmed njih goji posebno vrsto dramske umetnosti.

Naše gledališče, edino slovensko, ima po eni strani izvrševati svoj kulturni poklic, po drugi strani pa mora, kakor vsako provincijsko gledališče, seznanjati občinstvo z dramskimi proizvodi vseh vrst ter je ob enem — zabavati.

Besede, ki jih govori gledališki ravnatelj pesniku v predigri k Faustu:

»Besonders aber lasst genug geschehen!

— — — — —
Die Masse könnt ihr nur durch Masse zwingen,
Ein jeder sucht sich endlich selbst was aus.

Wer Vieles bringt, wird Manchem etwas bringen«

v naših razmerah ne veljajo samo za posamezno dramsko predstavo, temveč tudi za gledališče v obče. Sedaj naj pa kdo poskusi